

Κωστής Κοκκινόφτας  
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου  
**ΟΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ  
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821**

Το φαινόμενο του εξισλαμισμού παρατηρήθηκε στην Κύπρο από τα πρώτα χρόνια της Οθωμανικής κατάκτησης, το 1571, οπότε μέρος του τοπικού πληθυσμού προσχώρησε στον Ισλαμισμό για να σώσει τη ζωή και την περιουσία του. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στα χρόνια που ακολούθησαν, εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών ζωής, της δυσβάστακτης φορολογίας, της ανυπαρξίας σχολείων και της φτώχειας και εξαθλίωσης, αφού όσοι προσχωρούσαν στο Ισλάμ απολάμβαναν τα δικαιώματα των Μουσουλμάνων υπηκόων του σουλτάνου και απαλλάσσονταν από τον ειδικό κεφαλικό φόρο, που καταβαλλόταν από τους μη Μουσουλμάνους υποτελείς. Κυρίως, όμως, εξισλαμισμοί παρατηρούνταν σε περιόδους επιδημιών και φυσικών καταστροφών, που καθιστούσαν εξαιρετικά δύσκολη την επιβίωση των κατοίκων, ή και σε περιόδους κοινωνικών και επαναστατικών αναταραχών, όπως για παράδειγμα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης των Ελλήνων για ελευθερία το 1821 και των σφαγών στην Κύπρο των Αρχιερέων, των υψηλόβαθμων κληρικών και των προκρίτων, την 9η Ιουλίου του ίδιου έτους. Τότε, οι περισσότεροι από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες και τους προκρίτους αρνήθηκαν την προτεινόμενη εξωμοσία. Ωστόσο, ορισμένοι από τους προγραφέντες, λόγω αδυναμίας χαρακτήρα και του φόβου του θανάτου, αλλαξοπίστησαν για να σωθούν από τη θανατική καταδίκη<sup>1</sup>.

Σύμφωνα με τον πρωτοπόρο ιστορικό της Επανάστασης, Ιωάννη Φιλήμονα, σε τόμο, που εξέδωσε το 1860 στην Αθήνα, οι συλληφθέντες στην Κύπρο, οι οποίοι αρνήθηκαν την πατρώα θρησκεία ανέρχονταν στους τριάντα έξι και προέρχονταν από τη «δευτερεύουσα

---

1. Για το φαινόμενο των εξισλαμισμών στην Κύπρο βλ. Φαίδωνα Παπαδόπουλου, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι)*;, Λευκωσία 2002· Κωστή Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, Λευκωσία 2019.

τάξη»<sup>2</sup>. Τον ίδιο περίπου αριθμό αναφέρουν και οι Κύπριοι συγγραφείς του 19ου αιώνα, Φίλιππος Γεωργίου (1875), Γεώργιος Κηπιάδης (1888) και Γεώργιος Φραγκούδης (1890), οι οποίοι σημειώνουν ότι ανέρχονταν περίπου στους σαράντα<sup>3</sup>. Οι κάτοικοι του νησιού θεωρούσαν ότι όσοι είχαν εξισλαμιστεί, μαζί με την απώλεια της χριστιανικής τους πίστης, έχαναν και την ελληνική τους συνείδηση. Η πεποίθηση αυτή αποτυπώθηκε με τη λέξη «ετούρκισαν» σε λαϊκό «Χρονικόν» από το χωριό Λύση για όσους είχαν προσχωρήσει στο Ισλάμ την περίοδο των σφαγών του Ιουλίου του 1821<sup>4</sup>.

Μαρτυρίες για τους εξισλαμισμούς, που συνέβησαν τότε στην Κύπρο, σώζονται σε διάφορες πηγές, όπως στην επίσημη αλληλογραφία των προξένων και στα περιηγητικά κείμενα της εποχής. Για παράδειγμα, ο Γάλλος επιτετραμμένος στην Κωνσταντινούπολη σε επιστολή του, στις 11 Σεπτεμβρίου 1821, ενημέρωσε τον Υπουργό Εξωτερικών της χώρας του, ότι ορισμένοι Κύπριοι είχαν προσχωρήσει στο Ισλάμ, για να γλιτώσουν τη ζωή τους<sup>5</sup>. Επίσης, ο Άγγλος Τζων Κέιρν (John Carne), ο οποίος βρέθηκε τότε στο νησί, αναφέρει ότι μερικοί από τους Χριστιανούς κατοίκους έγιναν Μουσουλμάνοι, για να σωθούν από την εκτέλεση. Όπως σημειώνει, ανάμεσά τους περιλαμβανόταν και ένας πλούσιος έμπορος, τον οποίο είχε συναντήσει προηγουμένως. Προσθέτει ακόμη, ότι μία ελληνική οικογένεια στη

---

2. «Τῇ ἐπιούσῃ ἐκατατομήθησαν ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἐκτός τριάκοντα ἕξ τῆς δευτερευούσης τάξεως προσώπων, ἐξωμοσάντων δι' ἀδυναμίαν χαρακτηῆρος». Βλ. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικῆς Επαναστάσεως*, τ. Γ', Αθήνα 1860, σ. 262.

3. «Μόνοι ἐπέζησαν... καί ὅσοι δι' ἀδυναμίαν χαρακτηῆρος ἐξώμοσαν, περί τούς τεσσαράκοντα ἀριθμούμενοι». Βλ. Φίλιππου Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικαί περί της Εκκλησίας Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 120. Επίσης βλ. Γεωργίου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικῶν σκηνῶν*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 27 (α' έκδοση). Γεωργίου Φραγκούδη, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 352.

4. «Ἰουλίου 9 ἐθανάτωσαν τούς ἀρχιερεῖς καί κοτσαμπάσηδες καί τούς ἐχούμενους ἀνθρώπους καί ἐπῆραν τό μάλιν τους καί ἔγδυσαν τά μοναστήρια καί ἐκκλησίας καί τούς χριστιανούς, καί πολλούς ἐτούρκισαν». Βλ. Ανθιμου Πανάρετου, «Το Χρονικόν του χωρίου Λύσης», *Πνευματική Κύπρος* 15 (1961) 116.

5. Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, Nicosie 2018, σ. 178.

Λάρνακα αντιμετώπιζε το τραγικό δίλημμα, είτε να εξισλαμιστεί, είτε να εκτελεστεί, με τον πατέρα να κλίνει προς την πρώτη λύση και τη μητέρα να επιμένει σε παραμονή στην πατρώα θρησκεία. Επίσης αναφέρει ότι στη Λευκωσία συνάντησε μία γυναίκα, σύζυγο ενός εμπόρου, ο οποίος, για να γλυτώσει τη ζωή και την οικογένειά του από την καταστροφή, είχε αλλαξοπιστήσει<sup>6</sup>.

Παρόμοιες μαρτυρίες διασώζει ανώνυμος αρθρογράφος της ιταλικής εφημερίδας «Notizie del Giorno», σε δύο επιστολές, ημερομηνίας 16 και 22 Αυγούστου 1821 (4 και 10 του ιδίου μηνός, με βάση το ημερολόγιο, που ήταν σε χρήση από την Ορθόδοξη Εκκλησία την περίοδο αυτή), τις οποίες έστειλε από τη Λάρνακα. Σε αυτές γίνεται αναφορά στον βίαιο εξισλαμισμό όσων Ελλήνων εργάζονταν στο Σεράγιο, στην κατοικία του Μουφτή και σε άλλα τουρκικά διοικητικά κέντρα, και στις οδηγίες που δόθηκαν, ώστε τα παιδιά των ανωτέρω, καθώς και οι οικογένειες των εκτελεσθέντων, να ασπασθούν το Ισλάμ. Προστίθεται επίσης, ότι πολλοί κάτοικοι είχαν σφαγιαστεί, ενώ άλλοι, είτε υποχρεώθηκαν να γίνουν Μουσουλμάνοι, είτε να εγκαταλείψουν το νησί<sup>7</sup>.

Ανάμεσα στα τέκνα των σφαγιασθέντων, των οποίων επιχειρήθηκε ο εξισλαμισμός, ήταν και ο ηλικίας τότε δεκαεπτά χρόνων Μάρκος Ανδρεάδης, γιος του καρατομηθέντος προκρίτου της Λεμεσού Ανδρέα Δαβίδ. Ο νεαρός Ανδρεάδης φυλακίστηκε και υπέστη σκληρά βασανιστήρια για τρεις συνεχείς μήνες, ώστε να αλλαξοπιστήσει, με την υπόσχεση ότι θα του αποδιδόταν η πατρική περιουσία. Είχε, όμως, τη φαινή ιδέα να προσποιηθεί τον φρενοβλαβή για να απαλλαγεί από τις απειλές, γεγονός που συνέτεινε στην αποφυλάκισή του, οπότε κατέφυγε στη Λάρνακα, όπου έζησε απομονωμένος για κάποιο χρονικό διάστημα. Σε μεταγενέστερο χρόνο, στα τέλη της δεκαετίας του 1830 - αρχές της δεκαετίας του 1840, εργάστηκε ως δάσκαλος, τόσο στη Λεμεσό, όσο και στη Λάρνακα, ενώ αργότερα μετέβη στην Αλεξάνδρεια και από εκεί στην Αθήνα, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του, επαγγελλόμενος τον δάσκαλο της γαλλικής γλώσσας και τον μεταφραστή. Υπήρξε

---

6. Για τις περιπτώσεις αυτές βλ. John Carne, *Letters from the East, written during a recent tour through Turkey, Egypt, Arabia, The Holy Land, Syria and Greece* v. II, London <sup>2</sup>1826, σ. 153-154, 171.

7. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 508-509 (τα σχόλια), σ. 521, 523 (το κείμενο σε μετάφραση από τα ιταλικά).

συγγραφέας των βιβλίων «Νέα Κύπρια Έπη» (Παρίσι 1836), «Ύμνος προς την Μεγαλειοτάτην Βασίλισσαν της Ελλάδος Αμαλίαν» (Αθήνα 1837) και «Μύθοι του Λαφονταίνου» (Αθήνα 1863, <sup>2</sup>1877), ενώ συνεργάστηκε και με περιοδικά των Αθηνών, δημοσιεύοντας μεταφράσεις του από τη Γαλλική και Ιταλική γλώσσα, όπως με τον Φιλίστορα («Εκ των Λαφονταίνου μύθων», τ. Β', 1862, σ. 48-93, 96-144, 286-288, 381-384)<sup>8</sup>.

Είναι αξιοσημείωτο επίσης, ότι ο εβραϊκής καταγωγής προτεστάντης Ιωσήφ Γουώλφ (Joseph Wolf), ο οποίος αφίχθη στη Λευκωσία λίγες ημέρες ύστερα από τα τραγικά γεγονότα της 9ης Ιουλίου, αναφέρει ότι έγινε πρόταση ακόμη και σε αυτόν τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό (1810-1821) για να ασπαστεί το Ισλάμ και να του χαριστεί η ζωή. Όπως τονίζει, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη τα όσα του προτάθηκαν και προσήλθε στο μαρτύριο με τις φράσεις «Κύριε ελέησον, Χριστέ ελέησον»<sup>9</sup>, διδάσκοντας με το παράδειγμα της θυσίας του το μεγαλείο και την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης. Ας σημειωθεί ότι η πρόταση αυτή στον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο για να εξισλαμιστεί και να σώσει τη ζωή του διατηρήθηκε στην τοπική παράδοση και περιλήφθηκε σε λογοτεχνικά έργα Κυπρίων του 19ου αιώνα. Για παράδειγμα, σε θεατρικό έργο του Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, που εξέδωσε το 1888 στην Αλεξάνδρεια, κατά την ανάκριση του Κυπριανού, ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ του προτείνει να ασπαστεί το Ισλάμ για να σώσει τους Χριστιανούς από τη σφαγή<sup>10</sup>. Το ίδιο συμβαίνει και στο επικό ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη για την 9η Ιουλίου, που πρωτοπαρουσιάστηκε το 1895, όπου ο Κιουτσούκ του εισηγείται να αλλαξοπιστήσει και να γλιτώσει τη ζωή του, αλλά ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος αρνείται

---

8. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 23 (α' έκδοση). Για τη ζωή του βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 97-98.

9. Joseph Wolf, *Travels and Adventures*, London 1861, σ. 172. Πρωτοδημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουώλφ και η Κύπρος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 15 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', *Ιστοριοφιλολογικαί Μελέται και Διαλέξεις*, Λευκωσία 1972, σ. 322].

10. Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή το 1821 εν Κύπρω*, Λευκωσία <sup>2</sup>1895, σ. 54 (α' έκδοση: Αλεξάνδρεια 1888).

πεισματικά. Παρόμοια πρόταση για να αλλάξει την πίστη του και να σώσει τη ζωή του επαναλαμβάνεται στο ίδιο ποίημα και από ένα Τούρκο αξιωματούχο, ο οποίος εισέρχεται στη φυλακή, όπου κρατούνται οι Αρχιερείς. Ο Κυπριανός, όμως, αρνείται κατηγορηματικά και πάλι, για να οδηγηθεί στη συνέχεια στο μαρτύριο<sup>11</sup>.

Εξισλαμισμοί συνεχίστηκαν και στα αμέσως επόμενα χρόνια, όπως μαρτυρείται στο κατάστιχο VI του έτους 1825 του αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, που χρησιμοποιόταν για την καταβολή του κεφαλικού φόρου. Στις σελίδες του εντοπίζονται τα ονόματα 29 αρρένων Χριστιανών κατοίκων, οι οποίοι αλλαξοπίστησαν, προφανώς λόγω των επιπτώσεων των τραγικών γεγονότων του 1821 στη ζωή τους. Για κάθε έναν από αυτούς διαγράφεται το ποσό, που ως Χριστιανός ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει, και δίπλα από το όνομά του σημειώνεται από τον εντεταλμένο υπάλληλο για τη συλλογή του κεφαλικού φόρου η λέξη «ετούρκισεν», υπογραμμίζοντας έτσι, όπως και στο προαναφερθέν «Χρονικόν» της Λύσης, την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι, εκτός από την Εκκλησία, χάνονταν και για τον Ελληνισμό. Πρόκειται για τους Σταθή γαμβρό του Κουμή από την Τόχνη, Γεώργιο Μάρκου και Χριστοφή Κάλαρο από την Καλαβασό, Χριστόδουλο Τζακροκολή από τα Πυργά, Μιχαήλ Πουλή από τη Βάσα Κοιλανίου, τον γιο τού Σάββα Παλαιοκκλησιώτη από τον Πύργο, τους Χριστοφή Κωνσταντή από την Παλαμίδα, Γεώργιο Παπαδημητρίου από τις Κέδαρες, Χριστόδουλο Πουλλή και Γιάννη Χριστοδούλου από την Κοινούσα, Γιαννή Κεμιντζή από τη Βυζακιά, Μιχαήλ Παπαλογίζου από τη Λινού, τον γιο τού Κτώρου από το Χρυσουλιού, τους Παναγιώτη Γερολέμου από τον Λυθροδόνα, Γεώργιο Μακρή από την Κάτω Δευτερά, Μιχαήλ Χριστοφή Κκουρή, Χριστοφή Χατζηφιλίππου και Χριστοφή Τρικωμίτη από την Κάτω Λακατάμεια, Γιασεμή Γεωργίου από την Ψιμολόφου, Ιωσήφ Λαζαρή από την Καμπυλή, Γιαννή Πακταλή από την Καλογραία, Μιχαήλ Κυριακού και Τελή Γεώργιο από τη Σύντα, Μιχαήλ Χατζηνικόλα και Γεώργιο Χατζηνικόλα από την Τρεμετουσιά, Γεώργιο Αντωνίου από τον Στρογγυλό, Θεοδόσιο Γεωργίου από τη Γύψου, Ντζανέττο Κυριακού από την Αφάνεια και Γρηγόρη Μικαλλούς από την ενορία του Αγίου

---

11. Για τα δύο αυτά περιστατικά βλ. Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, Λεμεσός 1911 σ. 9, 15-16· Παύλου Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, Λευκωσία 1987, σ. 123, 127.

Ιωάννη Λευκωσίας<sup>12</sup>. Αν στους ανωτέρω 29 εξισλαμισθέντες προσμετρηθούν και τα μέλη των οικογενειών τους, τα οποία πιθανότατα τους ακολούθησαν στη νέα θρησκεία, τότε ο αριθμός όσων προσχώρησαν στο Ισλάμ, με βάση το ανωτέρω κατάστιχο, ανέρχεται περίπου στους 130<sup>13</sup>.

Η μελέτη των πηγών της εποχής, ή και άλλων μεταγενέστερων μαρτυριών και παραδόσεων, αποκαλύπτει τα ονόματα μερικών από τους προγραφέντες του 1821, οι οποίοι, προ του βέβαιου θανάτου, αλλαξοπίστησαν και έσωσαν τη ζωή τους. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν όχι μόνο άτομα «δευτερευούσης τάξεως», όπως αναφέρει ο Φιλήμων, αλλά και επιφανείς προύχοντες, όπως οι αδελφοί Ανδρέας Σολομωνίδης - Χουρσίτ αγάς και Μάρκος Σολομωνίδης - Αχμέτ αγάς. Ωστόσο, αμφότεροι παρέμειναν στα κρυφά Χριστιανοί, παρά τη φαινομενική αρνησιθρησκία τους, και εξακολούθησαν να διατηρούν στενές σχέσεις με τους πρώην ομοθρήσκους τους. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Ανδρέας Σολομωνίδης υπέγραψε με το χριστιανικό του όνομα την επιστολή, που είναι ιδιόχειρή του<sup>14</sup>, ημερομηνίας 19 Αυγούστου 1828, των Κυπρίων Αρχιερέων (Κύπρου Πανάρετος, Πάφου

---

12. Για τους ανωτέρω εξισλαμισθέντες βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο VI (1825)*, σ. 17 (αναγραφή τριών ονομάτων), 24, 38 (δύο ονόματα), 42, 96, 114 (δύο ονόματα), 138, 155, 157, 173, 176, 185, 189 (δύο ονόματα), 208, 222, 227, 246 (δύο ονόματα), 247 (δύο ονόματα), 248, 254, 256, 314.

13. Βλ. Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia 1965, σ. 85 (για τον συνολικό αριθμό των εξισλαμισθέντων, οι οποίοι αναφέρεται ότι ήταν 28, χωρίς να δίνονται τα ονόματα και τα χωριά καταγωγής τους), σ. 155 (όπου πίνακας με τον αριθμό των εξισλαμισθέντων ανά κατηλίκι και αναφορά ότι σε αυτό της Ορεινής αλλαξοπίστησαν τέσσερις κάτοικοι, ενώ στην πραγματικότητα ανέρχονταν στους πέντε. Κατά συνέπεια ο συνολικός αριθμός των εξισλαμισθέντων είναι 29 και όχι 28).

14. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τη σύγκριση του γραφικού χαρακτήρα της επιστολής με αυτόν του Α. Σολομωνίδη, όπως είναι γνωστός από σχετικές ιδιόχειρες καταγραφές του σε κώδικες του αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Βλ. Κώστα Κύρρη, «Νίκου Καραπατάκη: Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η Κύπρος. Έγγραφα προς τον Καποδίστριαν. Σχόλια και συμπεράσματα, Κύπρος 1970», *Κυπριακός Λόγος* 15-16 (1971) 212-213.

Χαρίτων, Κιτίου Λεόντιος και Κυρηναίας Χαράλαμπος), ορισμένων υψηλόβαθμων κληρικών (Αρχιμανδρίτης Αρχιεπισκοπής Κύριλλος, Έξαρχος Κιτίου Χρύσανθος) και των επιφανέστερων προκρίτων (Χατζηχριστόδουλος Απέγιτος, Γεώργιος Λαπιέρ, Δημήτριος Θεμιστοκλής, Λοΐζος Κραμβής, Νικόλαος Κεφαλάς, Παύλος Βαλσαμάκης) προς τον Έλληνα Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, με την οποία ζητούσαν τη βοήθειά του για την απελευθέρωση της Κύπρου και τη συμπερίληψή της στο υπό δημιουργία ελληνικό κράτος. Ο Σολομωνίδης έστειλε προς τον Καποδίστρια και μία δεύτερη προσωπική επιστολή, ίδιας ημερομηνίας με την προηγούμενη, όπου σημείωνε ότι, παρά τις δεινές περιστάσεις που συνέτειναν ώστε να αλλοιωθεί το σώμα, εννοώντας την περιτομή, και να διαφοροποιηθεί το όνομά του, εντούτοις ο εσωτερικός του κόσμος παρέμενε αναλλοίωτος, εκφράζοντας κατά τον τρόπο αυτό την τραγικότητα που βίωνε ως Κρυπτοχριστιανός<sup>15</sup>.

Ωστόσο, η εξωμοσία του ήταν ασυγχώρητη για τους Έλληνες της Κύπρου, οι οποίοι σε διασωθείσες παραδόσεις αναφέρουν ότι καταδίωξε με σφοδρότητα τους ομογενείς του και «επωφελήθηκε της παρουσίας πολλών θυμάτων»<sup>16</sup>. Κατά παρόμοιο τρόπο το όνομά του συνδέθηκε με τον απαγχονισμό του Ηγούμενου της Μονής Κύκκου Ιωσήφ, όπως διασώζει σχετική παράδοση, που υποστηρίζει ότι παρότρυνε τον Τούρκο διοικητή Κιουτσούκ Μεχμέτ να εκτελέσει τον Ηγούμενο, για να απαλλαγεί από κάποιον, ο οποίος μπορούσε να του προκαλέσει προβλήματα με τις διασυνδέσεις που είχε στην Κωνσταντινούπολη<sup>17</sup>. Οι παραδόσεις αυτές, όμως, όπως βεβαιώνουν τα έγγραφα τεκμήρια, δεν απηχούν την πραγματικότητα και, μάλλον, οφείλονται στην περιφρόνηση του λαού έναντι όσων αρνήθηκαν τη Χριστιανική πίστη, και ειδικά των πλέον επιφανών.

---

15. «Περιστάσεις δειναί, ἃν καί κατώρθωσαν νά ἀλλοιώσουν τά σώματα καί τά ὀνόματά τινων Κυπρίων, δέν ἡμπόρεσαν μολοντοῦτο νά βλάψουν τόν ἐσωτερικόν ἄνθρωπον». Για το σύνολο του περιεχομένου των δύο επιστολών βλ. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 92-95.

16. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 29 (α' έκδοση).

17. Η σχετική παράδοση καταγράφεται σε κυπριακή εφημερίδα του 1885 και αναδημοσιεύεται από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 439-440 (τα σχόλια), σ. 449-450 (το κείμενο).

Ο Ανδρέας Σολομωνίδης πριν από την εξωμοσία του υπηρετούσε ως γραμματικός του Σεραγίου, δηλαδή ήταν υπεύθυνος για τα ζητήματα των φορολογικών υποθέσεων της Αρχιεπισκοπής, η οποία είχε την ευθύνη για τη φορολόγηση των Χριστιανών και τη συλλογή των φόρων<sup>18</sup>. Ήταν νυμφευμένος με τη θυγατέρα του προκρίτου της Λάρνακας Πετράκη Καρύδη, Μαρία, η οποία, μαζί με τις δύο θυγατέρες τους, την περίοδο των σφαγών διέφυγαν στο Λιβόρνο για να αποφύγουν τον εξισλαμισμό τους<sup>19</sup>. Ακολούθως, σε μεταγενέστερο χρόνο, όταν πλέον επισήμως θεωρείτο Μουσουλμάνος, νυμφεύθηκε την Αικατερίνη Χάββα, πρώην μνηστή του ανεψιού του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και σπουδαίου αγωνιστή Νικόλαου Θησέα, η οποία ωστόσο παρέμεινε Χριστιανή<sup>20</sup>. Ας σημειωθεί ότι τη χριστιανική της πίστη διατήρησε και η σύζυγος του προαναφερθέντος αδελφού του Ανδρέα, Μάρκου Σολομωνίδη- Αχμέτ αγά, ονόματι Δεσποινού<sup>21</sup>.

Ο Κύπριος εξωμότης είχε στην κατοχή του το οικογενειακό τσιφλίκι «Βασιλικό»<sup>22</sup> και θεωρείτο από τους σημαντικότερους Κυπρίους της εποχής. Αναφέρεται μάλιστα, πριν από την εξωμοσία του, να συμβάλλει σε διάφορες φιλογενείς ενέργειες, όπως στην ίδρυση της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού, το 1819, εισφέροντας το ποσό των 2.500 γροσίων, το μεγαλύτερο που προσφέρθηκε, ύστερα από αυτό των 6.000 του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού<sup>23</sup>. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Σολομωνίδης με τον εξισλαμισμό του, εκτός από τη ζωή του, διέσωσε και τη μεγάλη περιουσία του, όπως έμμεσα μαρτυρεί ο Αμερικανός Ιεραπόστολος

---

18. Εμ. Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, ό.π., σ. 101.

19. Εμ. Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, ό.π., σ. 102-103· Αριστείδη Κουδουνάρη, *Μερικαί παλαιαί οικογένειαι της Κύπρου*, Λευκωσία 1972, σ. 49.

20. Νεοκλή Κυριαζή, «Τσελεπής Χατζηπετράκις Κυθήρειος», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 40.

21. Αριστείδη Κουδουνάρη, «Πλείονα περί της οικογενείας των εξισλαμισθέντων Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 13-16 (1988) 461.

22. Κώστα Κύρρη, «Ανδρέας, Νικόλαος, Χριστόδουλος και Μάρκος Σολομωνίδαι», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) 134. Στην ανωτέρω μελέτη, σελ. 127-148, δίνονται και πολλές άλλες πληροφορίες για τους εξισλαμισθέντες αδελφούς Ανδρέα και Μάρκο Σολομωνίδη.

23. Ιεροδιακόνου Ιλαρίωνος Κυπρίου, «Προς τον λόγιον κύριον Νικόλαον Θησέα», *Ερμής ο Λόγιος* 10 (1820) 520.

Λορέντζο Γουόρρινερ Πίις (Lorenzo Warriner Pease), ο οποίος τον συνάντησε στο αρχοντικό του στο Αλεθρικό, το 1836<sup>24</sup>.

Η οικογένεια Σολομωνίδη καταγόταν από το χωριό Έμπα της Πάφου και είχε γενάρχη τον παπα-Σολομώντα. Οι πρώτες πληροφορίες, που έχουμε υπόψη για την οικογένεια αυτή, προέρχονται από τη διαθήκη του Επισκόπου του Πατριαρχείου Αντιοχείας Ανθίμου, επίσης καταγόμενου από την Έμπα, την οποία συνέταξε τον Ιούνιο του 1784, όταν βρισκόταν στην Κύπρο. Σε αυτήν οριζόταν ως εκτελεστής ο γαμβρός από την ανεψιά του Μαρία, παπα-Σολομών, καθώς και ο Μητροπολίτης Πάφου (1767-1790) Άγιος Πανάρετος. Αντίγραφό της σώθηκε σε κώδικα του αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, όπου αναφέρεται ότι ο Κύπριος Επίσκοπος απεβίωσε το 1791, οπότε ανέλαβε την εποπτεία της υλοποίησης των όσων περιλάμβανε ο γιος του παπα-Σολομώντος, Νικόλαος, γνωστός με το παρανόμι λογιώτατος. Ο τελευταίος, μαζί με τα αδέλφια του Μάρκο, Χριστόδουλο, Ανδρέα και Ελένη Σολομωνίδη, κληρονόμησαν μέρος των χρημάτων του θανόντος Αρχιερέα<sup>25</sup>.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του δισέγγονου του Μάρκου Σολομωνίδη, Ιερώνυμου Περιστιάνη (1870-1931), αμφότεροι οι Ανδρέας και Μάρκος επανήλθαν, ύστερα από την έκδοση των μεταρρυθμιστικών διαταγμάτων Χάττι Σιερίφ το 1839 και Χάττι Χουμαγιούν το 1856, στη Χριστιανική πίστη<sup>26</sup>. Ωστόσο, άλλοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι επισήμως ο

---

24. Rita Severis, *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease, 1834-1839*, v. I, Aldershot 2002, σ. 541-542.

25. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο Κύπριος Επίσκοπος Ειρηνουπόλεως Άνθιμος και η διαθήκη αυτού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 17 (1953) 41-49 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α'-1, ό.π., σ. 254-264]. Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι Κύπριοι Μητροπολίτες του Πατριαρχείου Αντιοχείας Ειρηνουπόλεως Άνθιμος και Επιφανείας Ιωαννίκιος», *Απόστολος Βαρνάβας* 55 (1994) 383-386.

26. Βλ. Αρ. Κουδουνάρη, «Πλείονα περί της οικογενείας των εξισλαμισθέντων Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», ό.π., σ. 461 (για τον Μάρκο), σ. 464 (για τον Ανδρέα), όπου αξιοποιούνται ιδιόγραφες σημειώσεις του Ι. Περιστιάνη, του έτους 1926.

Ανδρέας δεν επανήλθε στην πατρώα θρησκεία<sup>27</sup>. Οπωσδήποτε, όμως, όπως προκύπτει από το γενεαλογικό τους δέντρο, όλα τα παιδιά τους έζησαν ως Χριστιανοί<sup>28</sup>.

Εκτός από τους Ανδρέα και Μάρκο Σολομωνίδη, κατά το 1821 εξισλαμίσθηκαν και μερικοί άλλοι Κύπριοι, όπως ο λόγιος Σολομών Νικολαΐδης, ο έμπορος Μπατίστας Μπενεδούτσης και ο πρωτόπαπας της Μόρφου Νικόλαος, ο μόνος από τους προγραφέντες κληρικούς, που αρνήθηκε την πίστη στον Χριστό.

Ο Σολομών Νικολαΐδης, σύμφωνα με τις μέχρι πρόσφατα γνωστές βιογραφικές του πληροφορίες, γεννήθηκε στη Λεμεσό, το 1800, και αρχικά σπούδασε στην Πατμιάδα Σχολή. Εξισλαμίστηκε, όμως, το 1821 για να σώσει τη ζωή του, οπότε έλαβε το όνομα Σουλεϊμάν Νουρής, αλλά κατάφερε στη συνέχεια να διαφύγει στην Αίγυπτο, όπου ασχολήθηκε ανεπιτυχώς με το εμπόριο. Ακολούθως κατέφυγε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου επανήλθε στον Χριστιανισμό και διορίστηκε δικαστικός υπάλληλος και αργότερα δικαστής, ενώ εργάστηκε και ως δικηγόρος, από το 1843 έως το 1850, που απεβίωσε. Ο Νικολαΐδης υπήρξε λόγιος και εξέδωσε τα βιβλία «Χρονολογικός πίναξ» (Αίγινα 1833), «Το πνεύμα των εξοχωτέρων αρχαίων φιλοσόφων, ποιητών και ρητόρων Ελλήνων» (Ερμούπολη 1839-1841, σε φυλλάδια) και «Ιερόν Εγκόλπιον» (Ερμούπολη 1845)<sup>29</sup>.

Πριν από μερικά χρόνια υποστηρίχθηκε ότι ο Σολομών ήταν γιος του άγνωστου από αλλού προύχοντα της Κισσόνεργας Χατζημιχαήλ και αδελφός του σχολάρχη του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου της Αγίας Νάπας Λεμεσού (1850-1864, 1872-1878) Γεώργιου

---

27. Εμ. Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, ό.π., σ. 103.

28. Αρ. Κουδουνάρη, «Πλείονα περί της οικογενείας των εξισλαμισθέντων Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», ό.π., σ. 459-468.

29. Για τη ζωή του Σ. Νικολαΐδη βλ. Π. Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878, Προσωπογραφική θεώρηση*, ό.π., σ. 212-213. Επίσης βλ. Αθανάσιου Σακελλάριου, *Κύπρος*, τ. Α', Αθήνα 1890, σ. 795· Λοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Β', Λευκωσία 1930, σ. 139-140· Ξενοφώντος Φαρμακίδου, *Ιστορία της Λεμεσού, μετά λαογραφικών και τοπογραφικών σημειώσεων και διαφόρων γεγονότων από της ιδρύσεως αυτής μέχρι του 1897*, Λεμεσός 1942, σ. 25· Κώστα Πιλαβάκη, *Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς*, Λεμεσός 1977, σ. 333.

Νικολαΐδη<sup>30</sup>. Όπως αναφέρεται, μάλλον από προφορικές μαρτυρίες, ο Χατζημιχαήλ περιλαμβανόταν ανάμεσα στους προγραφέντες του 1821 και είχε οδηγηθεί στη Λευκωσία από την Κισσόνεργα για να εκτελεστεί. Δείλιασε, όμως, ενώπιον της αγχόνης και αλλαξοπίστησε, οπότε έλαβε το όνομα Οσμάνης του Αλά. Σε μεταγενέστερο χρόνο κατάφερε να διαφύγει μαζί με την οικογένειά του στην Ερμούπολη της Σύρου, όπου επανήλθε στην πατρώα θρησκεία<sup>31</sup>. Ωστόσο, σε υπό δημοσίευση μελέτη ο καθηγητής Πέτρος Παπαπολυβίου αποκαθιστά την ιστορική ακρίβεια για την καταγωγή του Σολομώντος Νικολαΐδη, παρέχοντας και πολλά νέα στοιχεία για τον βίο του. Τεκμηριώνει ακόμη, ότι ήταν πράγματι αδελφός του Γεώργιου Νικολαΐδη, αλλά γιος του Νικόλαου του λογιώτατου, αδελφού των Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη<sup>32</sup>.

Ο Μπατίστας Μπενεδούτσης καταγόταν από εύπορη οικογένεια της Λάρνακας και κατά τον εξισλαμισμό του έλαβε το όνομα Ιμπραχίμ Νασσίτ. Ήταν, όμως, γνωστός ανάμεσα

---

30. Για τον Γ. Νικολαΐδη βλ. Α. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', ό.π., σ. 254. Επίσης βλ. Αριστόδημου Πιλαβάκη, *Η Λεμεσός και τα σχολεία της, μετά παραρτήματος περιλαμβάνοντος διαφόρους εκπαιδευτικής ειδήσεις και στατιστικούς πίνακας*, Λεμεσός 1929, σ. 146-147 (όπου αναφέρεται ότι είχε εξισλαμιστεί και ο πατέρας του, χωρίς μνεία του ονόματός του)· Τίτου Κολώτα (επιμ.), *Ευστάθιου Παρασκευά Παλαίμαχου: Παλαιαί Αναμνήσεις και έξι κείμενα του Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδη. Η Λεμεσός κατά τον 19ο αιώνα*, Λεμεσός 1996, σ. 73-74 (όπου δημοσιεύεται φωτογραφία του και αναφέρεται ότι ήταν γιος του Λινοβάμβακου Οσμάνη του Αλά, χωρίς, όμως, άλλα στοιχεία για το χριστιανικό όνομα ή την καταγωγή του τελευταίου).

31. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β', Λευκωσία 2018, σ. 559-560.

32. Βλ. την εργασία Σολομών Ν. Νικολαΐδης: *Μεταξύ Σολομώντος και Σουλεϊμάν*, την οποία ο κ. Παπαπολυβίου έθεσε υπόψη μας, γι' αυτό και τον ευχαριστώ θερμά [Σημείωση (2025: Η μελέτη αυτή έχει στο μεταξύ δημοσιευτεί. Βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, *Πτυχές και Διαθλάσεις του Κυπριακού 1821*, Λευκωσία 2022, σ. 203-233]. Για μια πρώτη αναφορά στα νεότερα στοιχεία για τον Σ. Νικολαΐδη βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Μεταξύ Σολομώντος και Σουλεϊμάν», *Ψηφίδες Ιστορίας. Σημειώματα για την ιστορία της Κύπρου στην εφημερίδα «Ο Φιλελεύθερος»*, 2006-2016, Λευκωσία 2017, σ. 29-30.

στους κατοίκους της πόλης με το προσωνύμιο «Τουρκομπατίστας». Σύμφωνα με τον γιο του, Οδυσσέα, ο Ιωάννης Βαπτιστής Βενεδούτσης, όπως ήταν το κανονικό όνομα του πατέρα του, εξισλαμίστηκε κατά το 1821 για να σώσει την πολυμελή οικογένειά του, που αποτελείτο από τρεις γιους και πέντε θυγατέρες. Προσθέτει επίσης, ότι ο μεγαλύτερος από τους αδελφούς του, Παύλος, είχε καταφέρει να εγκαταλείψει το νησί με γαλλικό πλοίο, γιατί κινδύνευε και αυτός να εκτουρκιστεί. Σημειώνει ακόμη, ότι ο πατέρας του διέφυγε τελικά, το 1825, στην Αίγυπτο, όπου επανήλθε στην πατρώα θρησκεία και έζησε ως Χριστιανός έως τον θάνατό του, που συνέβη το 1842<sup>33</sup>.

Ο πρωτόπαπας της Μόρφου Νικόλαος, σύμφωνα με τα δημόδη άσματα για τους εκτελεσθέντες Αρχιερείς, φοβήθηκε στη θέα της αγχόνης και αλλαξοσπίστησε: «Στράτα μου ἦταν καὶ διάβαιννα ᾽πού μέσα ᾽πού τὴν Λόφουν / ᾽τούρκισεν ὁ Πρωτόπαπας, λέγω, ἀπὸ τοῦ Μόρφου. / Ἐπιάσαν τον καὶ ᾽δῆσαν τον κι ἐμπάσαν τον τὴν Χώραν / εἶδεν τὸν φόβον τὸν

---

33. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικῶν σκηνῶν*, ὁ.π., σ. 30-31 (β' έκδοση). Επίσης βλ. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικὸν Λεύκωμα ἐπὶ τῇ τελετῇ των ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ Εἰθνομάρτυρος Κυπριανοῦ ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ Στροβόλῳ*, Λευκωσία 1929, σ. 94-95· Νεοκλή Κυριαζή, «Προξενικά Ἐγγραφα. Δάνεια των θρόνων Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 106-107, 120-121 (όπου αναφέρεται ὅτι διέφυγε στὴν Αἴγυπτο τὸ 1835, ἀντὶ τὸ σωστὸ ἔτος 1825, μᾶλλον λόγω τυπογραφικῆς ἀβλεψίας)· Κώστα Κύρρη, «Δεδομένα ἐπὶ των κοινωνικῶν θεσμῶν τῆς Κύπρου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικῶν Ερευνῶν* 6 (1973) 371· Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ὁ Μάρτυρας τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Ἀρχεῖον Κειμένων*, Ἱερά Βασιλική καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Μαχαιρὰ, Κύπρος 2009, σ. 417-418.

πολλύν καί 'τούρκισεν τῆς ὥρας»<sup>34</sup>. Φαίνεται, ωστόσο, ότι η τοπική κοινωνία αντιμετώπισε με επιείκεια τον εξισλαμισμό του, αφού στα μέσα του 19ου αιώνα αναφέρεται ότι τον κάλεσε και υπηρέτησε ως διδάσκαλος στο ελληνικό σχολείο της κωμόπολης, γεγονός που φανερώνει ανεκτικότητα στο γεγονός της εξωμοσίας του και συμπάθεια για την τραγωδία, που βίωνε, ύστερα από την αλλαξοπιστία του<sup>35</sup>.

Ακόμη, σύμφωνα με τοπική παράδοση, ανάμεσα στους εξισλαμισθέντες περιλαμβανόταν και κάποιος Ματθαίος από το χωριό Άγιος Βασίλειος, ο οποίος, όμως, παρέμεινε Χριστιανός στα κρυφά. Ωστόσο εθεωρείτο από τους Μουσουλμάνους κατοίκους ως ομόθηρσός τους. Γι' αυτό, όταν απεβίωσε, τάφηκε σε μουσουλμανικό κοιμητήριο, ενώ η σύζυγός του, που παρέμεινε στην πατρώα θρησκεία, τάφηκε στο χριστιανικό<sup>36</sup>.

Στο μεταξύ, όπως έχει αναφερθεί, στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκδόθηκαν, το 1839 και το 1856, τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα Χάττι Σερίφ και Χάττι Χουμαγιούν, αντιστοίχως, τα οποία προνοούσαν την ισοτιμία και τη θρησκευτική ελευθερία των υπηκόων της<sup>37</sup>. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, ώστε μερικοί από

---

34. Αρχιμανδρίτη Φώτιου Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (Εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, Λευκωσία 1963, σ. 136 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', Λευκωσία 2009, σ. 397]. Επίσης βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Το άσμα των Αρχιερέων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (1971) 29, 35 [= *Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου. Ιστοριογραφική - Ποιητική - Εκκλησιαστική τεκμηρίωσις*, Λευκωσία 2013, σ. 223, 229]. Παύλου Ξιούτα, «Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του Μητροφάνους της Μαχαιράδος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 41 (1977) 89.

35. Ιερώνυμου Περιστιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 174.

36. Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Η ζωή στην Κύπρο τα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001) 261.

37. Για τα διατάγματα αυτά και τον αντίκτυπό τους στον χριστιανικό πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία 1999, σ. 205-211· Ανδρέα Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 2011, σ. 749-750, 770.

τους κατοίκους του νησιού, οι οποίοι ζούσαν μέχρι τότε στην αποκρυφία, να εμφανιστούν δημοσίως ως Χριστιανοί, αφού θεωρούσαν ότι η πολιτική κατάσταση ήταν ασφαλής και δεν εγκυμονούνταν σοβαροί κίνδυνοι για τη ζωή τους. Μέχρι τότε κάτι τέτοιο ήταν αδιανόητο, διότι η αποστασία από το Ισλάμ ετιμωρείτο με θάνατο<sup>38</sup>. Γι' αυτό, εκμεταλλευόμενοι τις νέες συνθήκες, δήλωσαν θαρραλέα τη χριστιανική τους πίστη, με ορισμένους να ζητούν τη βοήθεια των Προξένων, που έδρευαν στη Λάρνακα, ώστε να τύχουν της προστασίας τους.

Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν και οι Χατζηγεώργης Φατσιόλης - Σουλεϊμάν από το εγκαταλειφθέν αργότερα χωριό Παλαμίδα της επαρχίας Λεμεσού, και Χατζηγεώργης Αντωνίου από τον Στρογγυλό της επαρχίας Αμμοχώστου, ο οποίος αργότερα κατοίκησε στα Βαρώσια. Για μεν τον Φατσιόλη είναι γνωστό από έγγραφο του Βρετανικού Προξενείου ότι εξισλαμίστηκε το 1821, ενώ για τον Αντωνίου από σχετική καταγραφή στο προαναφερθέν κατάστιχο του έτους 1825 του αρχείου της Αρχιεπισκοπής, όπου σημειώνεται ότι είχε «τουρκίσει»<sup>39</sup>. Φαίνεται δηλαδή ότι ο εξισλαμισμός του έγινε είτε το έτος αυτό, είτε το αμέσως προηγούμενο.

Αμφότεροι οι Φατσιόλης και Αντωνίου υπέστησαν πολλές διώξεις, ύστερα από την απόφασή τους να μεταστραφούν στον Χριστιανισμό, με αποτέλεσμα να καταφύγουν για προστασία στο Βρετανικό Προξενείο. Ο Υποπρόξενος Αντώνιο Πάλμα (Antonio Palma) ενδιαφέρθηκε για το ζήτημά τους και αντάλλαξε, μεταξύ των ετών 1851 και 1852, αριθμό επιστολών με τον Τούρκο Διοικητή του νησιού και τον Άγγλο Πρόξενο Νίβεν Κερρ (Niven Kerr). Σύμφωνα με το περιεχόμενό τους, οι δύο είχαν συλληφθεί και βασανιστεί και θα οδηγούνταν στην Κωνσταντινούπολη, για να διερευνηθεί το αίτημά τους να ζήσουν ως Χριστιανοί. Ωστόσο ο Αντωνίου κατάφερε να δραπετεύσει με εμφανή τα σημάδια από τα

---

38. Βλ. Κώστα Φωτιάδη, *Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 351, όπου γίνεται αναφορά στο σχετικό εδάφιο της ερμηνείας του ιερού νόμου των Μουσουλμάνων.

39. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κατάστιχο VI (1825)*, σ. 248.

βασανιστήρια, που υπέστη, και κατέφυγε στο Προξενείο, αναζητώντας ασφάλεια και άσυλο. Δεν έχουμε, ωστόσο, υπόψη πληροφορίες για την τελική κατάληξη των υποθέσεών τους<sup>40</sup>.

Την ίδια εποχή παρόμοιες υποθέσεις χειρίστηκε και το Γαλλικό Προξενείο, όπως, το 1846, όταν αποτάθηκε σε αυτό για βοήθεια η θυγατέρα του εξισλαμισθέντος το 1821 προύχοντα του Τρικόμου Κωνσταντίνου, Ελένη Κωνσταντινίδου. Η Ελένη είχε επίσης υποχρεωθεί, μαζί με τον πατέρα της, να ασπαστεί το Ισλάμ και να παντρευτεί Μουσουλμάνο. Σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση, ο πατέρας κατάφερε τελικά να εγκαταλείψει το νησί και να καταφύγει με τους γιους του, Αναστάσιο, Περικλή, Γεώργιο και Νικόλαο, στην Αθήνα, όπου παρουσιάστηκαν ως Χριστιανοί<sup>41</sup>. Η Ελένη, όμως, παρέμεινε στην Κύπρο με τον Μουσουλμάνο σύζυγό της, μέχρι που ο τελευταίος απεβίωσε, οπότε επεδίωξε να μεταβεί στην Αθήνα, μαζί με τις τρεις θυγατέρες της, που ήταν κρυφά βαπτισμένες. Όπως ανέφερε στον Γάλλο Πρόξενο δεν επιθυμούσε να ζήσει την υπόλοιπη ζωή της ως Μουσουλμάνα και αναζητούσε τρόπο για να διαφύγει στην ελληνική πρωτεύουσα, όπου ζούσε ο αδελφός της Γεώργιος. Ο Πρόξενος την έθεσε υπό την προστασία του και τη φιλοξένησε στο σπίτι του, αλλά πολλοί Μουσουλμάνοι απαίτησαν την παράδοση της γυναίκας και των θυγατέρων της, προφανώς για να τις επαναφέρουν στη θρησκεία του συζύγου της. Στην υπόθεση παρενέβη και ο Τούρκος Διοικητής, ο οποίος ζήτησε από τον Πρόξενο να εκδιώξει την Ελένη από το σπίτι του, ώστε να αποφευχθούν επεισόδια, που μπορεί να προκαλούσαν φανατικοί Μουσουλμάνοι. Ο τελευταίος, όμως, αρνήθηκε και κατάφερε τελικά να τη φυγαδεύσει, μαζί

---

40. Βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, *Προξενικά Έγγραφα του ΙΘ΄ αιώνας*, Λευκωσία 1980, σ. 335-340, 344-353, όπου δημοσιεύονται οι σχετικές επιστολές. Για τους Φατσιόλη και Αντωνίου βλ. επίσης: George Hill, *A History of Cyprus*, v. IV, *The Ottoman province, the British colony, 1571-1948*, Cambridge<sup>2</sup>1972, σ. 220-221.

41. Γιος του Περικλή ήταν ο εκδότης και βιβλιοπώλης των Αθηνών Ανέστης Κωνσταντινίδης (βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Α΄, ό.π., σ. 377-378), σε νεκρολογία του οποίου γίνεται αναφορά στη ζωή του παππού του, Κωνσταντίνου, και στην εξωμοσία του. Βλ. «Από το Τρίκωμον», *Φωνή της Κύπρου*, 30/13.7.1901. Επίσης βλ. Παύλου Ιωαννίδη - Ανδρέα Γεωργιάδη, *Τρίκωμο, το κεφαλοχώρι της Καρπασίας*, τ. Α΄, Λευκωσία 2000, σ. 150-168, όπου και πολλές επιπρόσθετες πληροφορίες για τον Κωνσταντίνο και την οικογένειά του.

με τις θυγατέρες της, με πλοίο για τη Σμύρνη, από όπου θα επιχειρούσαν να διαφύγουν στην Ελλάδα. Είναι άγνωστο, όμως, αν αυτό κατέστη τελικά δυνατόν<sup>42</sup>.

Μια άλλη δραματική υπόθεση, την οποία χειρίστηκε ο Γάλλος Πρόξενος, αφορούσε την οικογένεια του αδελφού της Ελένης, Νικόλαου Κωνσταντινίδη, ο οποίος είχε επίσης εξισλαμιστεί το 1821. Όπως έγραφε ο Πρόξενος, στις 14 Οκτωβρίου 1846, προς τον πλοίαρχο του ελληνικού πλοίου «Λουδοβίκος», ο εξωμότης αυτός είχε νυμφευθεί κάποια κοπέλα από το Τρίκωμο ονόματι Μαρία, με την οποία απέκτησε ένα γιο, ηλικίας τότε οκτώ ετών, που η μητέρα του βάπτισε κρυφά. Εγκατέλειψε, όμως, όπως σημείωνε, την Κύπρο για την Αθήνα, όπου δημιούργησε νέα οικογένεια και ζούσε ως Χριστιανός. Σύμφωνα με τον Πρόξενο, οι Τουρκικές Αρχές είχαν αναζητήσει το παιδί, για να το εκτουρκίσουν, αφού ο πατέρας ήταν Μουσουλμάνος. Γι' αυτό και η μητέρα ζήτησε τη βοήθειά του, ώστε να σταλεί στην Αθήνα, κοντά στον πατέρα του, με αποτέλεσμα ο Πρόξενος να απευθυνθεί στον Έλληνα πλοίαρχο για να συμβάλει στη διαφυγή του παιδιού. Είναι άγνωστη, όμως, η κατάληξη και της ιστορίας αυτής<sup>43</sup>.

Τέλος, είναι γνωστή άλλη μια παρόμοια υπόθεση, που χειρίστηκε ο Γάλλος Πρόξενος, ύστερα από την έκδοση του διατάγματος Χάττι Χουμαγιούν, το 1856. Αφορούσε τον Γιαννή Χριστοδούλου από το χωριό Άγιος Σέργιος Αμμοχώστου, ο οποίος είχε εξισλαμιστεί το 1821, αλλά παρέμεινε Χριστιανός στα κρυφά, όπως και η σύζυγός του, ενώ τα παιδιά του ήταν βαπτισμένα. Ο Χριστοδούλου επίσης επανήλθε στον Χριστιανισμό και ζήτησε την προστασία του Προξένου, ώστε να μη διωχθεί από τους φανατικούς. Ο τελευταίος έγραψε, στις 18 Αυγούστου 1859, στον Τούρκο Διοικητή Ισχαάκ πασά, αναφέροντας ότι ήταν βέβαιος ότι θα επιτρεπόταν στον πρώην Μουσουλμάνο να ζήσει ως

---

42. Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειες Κυπρίων», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 100-101· G. Hill, *A History of Cyprus*, τ. IV', ό.π., σ. 217. Για την Ελένη και την οικογένειά της βλ. Π. Ιωαννίδη - Α. Γεωργιάδη, *Τρίκωμο, το κεφαλοχώρι της Καρπασίας*, τ. Α', ό.π., σ. 157-158.

43. Ν. Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειες Κυπρίων», ό.π., σ. 101-102. Για τον Νικόλαο και την οικογένειά του βλ. Π. Ιωαννίδη - Α. Γεωργιάδη, *Τρίκωμο, το κεφαλοχώρι της Καρπασίας*, τ. Α', ό.π., σ. 158-160.

Χριστιανός, αφού το δικαίωμα της επιλογής του θρησκευάτος προστατευόταν από το διάταγμα του Χάττι Χουμαγιούν<sup>44</sup>.

Ο Ισχαάκ πασάς απάντησε την αμέσως επόμενη μέρα, αναφέροντας ότι θα έγραφε σχετικά στον Μουδίρη της Αμμοχώστου, για να τον ενημερώσει για τον Χριστοδούλου. Ο Γάλλος Πρόξενος, όμως, φαίνεται ότι δεν επαναπαύτηκε στη βεβαίωση αυτή και προέβη σε σχετική έρευνα, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι αν ο Χριστοδούλου κατοικούσε σε χωριό, όπου υπήρχε πλειοψηφία μουσουλμανικού πληθυσμού, όφειλε να το εγκαταλείψει, προφανώς για την αποφυγή ταραχών. Αλλά επειδή, όπως είχε πληροφορηθεί, ο Άγιος Σέργιος είχε ελάχιστους Μουσουλμάνους, θεωρούσε ότι μπορούσε να παραμείνει στη γενέτειρά του<sup>45</sup>.

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη του βίου όσων εξισλαμίστηκαν το 1821, για να σώσουν τη ζωή και την περιουσία τους, ορισμένοι από αυτούς κατάφεραν τελικά να εγκαταλείψουν την Κύπρο και να επανέλθουν στην προγονική πίστη, όπως οι Μπατίστας Μπενεδούτσης και Σολομών Νικολαΐδης, οι οποίοι κατέφυγαν στην Αίγυπτο, και ο Κωνσταντίνος με τους γιους του, Αναστάσιο, Περικλή, Γεώργιο και Νικόλαο, στην Αθήνα. Επίσης, αρκετοί άλλοι, οι οποίοι παρέμειναν στην Κύπρο, συνέχισαν να ζουν ως Χριστιανοί, αλλά στα κρυφά, και, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν, επανήλθαν στην πατρώα θρησκεία. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν οι Ανδρέας και Μάρκος Σολομωνίδης (σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση), Χατζηγεώργης Φατσιόλης, Χατζηγεώργης Αντωνίου και Γιαννής Χριστοδούλου, για τους οποίους έγινε λόγος προηγουμένως. Ωστόσο η σχετική απόφαση επανεκχριστιανισμού των τριών τελευταίων, για τους οποίους σώζονται στοιχεία, δεν έγινε εύκολα αποδεκτή από την τοπική Διοίκηση και τους Μουσουλμάνους κατοίκους, που εναντιώθηκαν με βιαιότητα σε αυτή τους την ενέργεια. Τέλος, υπήρξαν και ορισμένοι, οι οποίοι παρέμειναν μέχρι το τέλος της ζωής τους στην αποκρυφία, όπως ο κάτοικος του Αγίου Βασιλείου Ματθαίος και ίσως ο Πρωτόπαπας Νικόλαος από τη Μόρφου, για τον οποίο δεν

---

44. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Προγραφαί και δημεύσεις ακινήτων», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 131-132, όπου, λανθασμένα, αναφέρεται ως χρονολογία της επιστολής το έτος 1850.

45. Βλ. Ν. Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειαι Κυπρίων», *ό.π.*, σ. 102, όπου παρατίθεται η ορθή χρονολογία, 1859, κατά την οποία διαδραματίστηκε το περιστατικό με τον Χριστοδούλου.

σώζονται οποιαδήποτε στοιχεία, κατά πόσο δηλαδή έζησε ως Κρυπτοχριστιανός ή εάν, πριν από τον θάνατό του, επανήλθε δημοσίως στην πατρώα θρησκεία.

**Δημοσιεύτηκε** στο περιοδικό της Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας *Ενατενίσεις* 36 (2021) 72-82.